

Önmagát felfaló rendszer: a kapitalizmus teológiai kritikája

Gilicze Tamás

Bakonysszentkirály-Csesznek-Veszprémvarsány Református Társegyházközség

Théma21 · I. évfolyam, 1. szám (2026) · 33–37.

Megjelent: 2026. június 15.

Licenc: CC BY 4.0

Absztrakt. Max Weber híres elmélete szerint a modern kapitalizmus kialakulásának egyik fő mozgatója a protestáns etika volt. Ez vajon azt jelenti, hogy a kapitalista gazdasági és társadalmi rendszer teológiailag igazolható? A szerző szerint egyáltalán nem, sőt, a kapitalizmust inkább a bűn következményének tarthatjuk. Meghatározó sajátossága ugyanis a folyamatos növekedés igénye és az emberi vágy gazdasági hasznosítása, vagyis a kapitalizmus Bábel tornyot épít. A szombat bibliai rendje ezzel szemben a megállás, az önkorlátozás és a teremtményi szabadság gyakorlatát állítja előtérbe, megkérdőjelezve ezzel a termelés és fogyasztás kizárólagosságát.

Kulcsszavak: kapitalizmus; protestáns etika; gazdasági növekedés; vágy; teológiai antropológia; teremtményi végesség; kannibálkapitalizmus; szombat; önkorlátozás; válság

Véges világ, végtelen vágy

Aligha kell ma már bárkit meggyőzni arról, hogy világunk válságban van. Sokan érzik a gazdasági és társadalmi rend repedezését, látják a természeti erőforrások fogyását, az egyenlőtlenségek növekedését és az emberi élet egyre erősebb kiszolgáltatottságát, ám a legtöbb válasz mégis csupán kozmetikai tapaszt próbál tenni a repedésekre. Hatékonyabb technológiát, felelősebb fogyasztást, szigorúbb szabályozást vagy valamivel igazságosabb elosztást remélünk, miközben ritkán kérdezzük rá arra a rendszerre, amely újra és újra kitermeli ezeket a problémákat. Érdeemes ezért mélyebbre ásni, és a kapitalizmus alapjait teológiai szempontból is megvizsgálni: milyen emberképre épül, hogyan formálja a vágyainkat, és milyen végső ígéretet kínál. Az őszinte szembesülés önmagában még nem ad kész megoldást, de esélyt teremt

arra, hogy a tünetek kezelése helyett a betegség természetét is felismerjük, és valódi alternatívák keresésébe kezdhessünk.

Rossz nyelvek szerint a kapitalizmus és a protestantizmus közeli rokonok.

A vád nem egészen alaptalan, bár jóval árnyaltabb annál, mint amit egy ilyen állítás sugall. Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című klasszikus művében nem azt állítja, hogy a reformáció találta volna fel a kapitalizmust, hanem azt mutatja meg, miként járult hozzá a protestáns hivatás-etika, az evilági aszkézis, a fegyelmezett munka, a takarékoskodás és a nyereség újrabeefektetése ahhoz a társadalmi habitushoz, amelyben a modern kapitalizmus megerősödhetett.¹ A történeti kapcsolat azonban nem jelent teológiai igazolást. Protestánsként éppen azért kérdőjelezhetjük meg a kapitalizmus egyeduralgó helyzetét, mert a hitünk szerint semmilyen gazdasági rendszer nem válhat végső mércévé. A piac hasznos eszköz lehet, de nem úgy működik, mint Isten gondviselése; a növekedés lehet jó, de nem kizárólag anyagi értelemben, a profit bizonyos feltételek mellett lehet egy vállalkozás legitim célja, de nem bizonyítéka Isten áldásának.

A kapitalizmus az elterjedt közgazdaságtani meghatározás szerint olyan gazdasági és társadalmi rendszer, amelyben a termelési eszközök döntő része magántulajdonban van, a gazdasági szereplők saját érdekeik és profitszerzési céljaik alapján döntenek, az árakat, jövedelmeket és erőforrásokat pedig nagyrészt a piac, vagyis a kereslet, a kínálat és a verseny mozgása rendezi el, nem pedig központi állami tervutasítás.² Ebben a felfogásban a kapitalizmus alapintézménye a magántulajdon, a profitmotiváció, a piaci verseny, a fogyasztói és vállalkozói választás szabadsága, valamint az a meggyőződés, hogy az egyéni önérték követése végső soron gazdasági növekedéshez, jóléthez és társadalmi rendhez vezethet. Pogátsa Zoltán közgazdász-szociológus ennél tovább megy: szerinte ezek a jegyek önmagukban nem alkalmasak a kapitalizmus meghatározására, hiszen már a kapitalizmus előtt is léteztek. A rendszer valódi megkülönböztető jegye a folyamatos növekedés igénye, erre épül a kapitalizmus egész rendszere.³

Első olvasásra ezek józan, szinte semleges meghatározások. Az ember dolgozik, vállalkozik, kockáztat, termel és fogyaszt, az egyéni döntéseket pedig – Adam Smith híres metaforája szerint – a piac „láthatatlan keze” hangolja össze.

A teológiai kérdés azonban nem az, hogy működhet-e mindez, hanem az, hogy milyen emberképre épül. A kapitalizmus egyik legerősebb hajtómotorja ugyanis az emberi vágyakozás. Nem csupán a szükséglet, az élet alapvető feltételeinek biztosítása, hanem az a nyugtalan törekvés, amely többet kíván abból is, amiből már van elég. A rendszer ezt a vágyat nem akarja megzabolázni – ahogyan a keresztény hagyó-

¹WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Ford. ÁBRAHÁM Zoltán, Budapest, L'Harmattan, 2020.

²JAHAN, Sarwat – MAHMUD, Ahmed Saber: „What Is Capitalism?”, *Finance & Development*, 52/2, 2015.

³POGÁTSA Zoltán: *Fenntartható gazdaság vagy társadalmi összeomlás*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2023, 80–81.

mány ezt sok évszázadon át tanította –, hanem keresletté alakítja, megsokszorozza, majd gazdasági növekedést épít rá.

Nem egyszerűen termékeket ad-vesz, hanem rájátszik az emberben alapvetően jelen levő elégedetlenségre, mert csak az vásárol újra és újra, akinek újra hiányzik valami. A fogyasztói társadalom reklámpara létrehozta a legfontosabb saját termékét: a mindig kielégítetlen, nyughatatlan, szorongó és unatkozó fogyasztót.⁴

A bűneset története éppen ezen a ponton tárja fel azt az antropológiai mélységet, amelyre a kapitalizmus is épít. Az ember nem azért esik bűnbe, mert a tényleges szükség vinné rá, nem megélhetési bűnöző. Az édenkertben bőség van, és Isten minden fát az embernek ad egyetlen kivétellel. A kísértés mégis azt sugallja, hogy éppen az az egyetlen határ teszi elviselhetetlenné az egész teremtett rendet. „Olyanok lesztek, mint az Isten” – mondja a kígyó (1Móz 3,5), vagyis nem egyszerűen gyümölcsöt kinnál, hanem határtalanságot, végtelenséget, megistenülést. A tragédia nem az, hogy az ember vágyakozik, hanem az, hogy a vágya elszakad a hálától, a bizalomtól és teremtményi helyétől. Ágoston szerint az ember szíve addig nyugtalan, amíg Istenben meg nem nyugszik; ha azonban a végtelen iránti nyitottság nem Isten felé fordul, akkor véges dolgokat kezd végteleníteni.⁵ A pénztől korlátlan biztonságot, a fogyasztástól teljes beteljesülést, a technológiától megváltást, a növekedéstől végtelen jövőt vár.

A Biblia másik ősi története, Bábel tornya ugyanezt a motívumot társadalmi méretben mutatja meg. „Építsünk magunknak várost és tornyot, amelynek teteje az égig érjen” – mondják az emberek (1Móz 11,4). Az építés önmagában nem bűn, ahogyan a munka, a kereskedelem vagy a gyarapodás sem az. A torony mégis az emberi mérték elvesztésének jelképe lesz: az ember nem elégszik meg a teremtésben neki szánt helyével, hanem megpróbálja áttörni a teremtményi határt, nevet szerezni magának, és biztosítani saját fennmaradását a történelemben. A klasszikus teológia ezzel szemben a végtelenséget Isten tulajdonságának tekinti. Aquinói Tamás megkülönböztetése szerint egyedül Isten végtelen a maga lényegénél fogva, minden teremtmény léte kapott, körülhatárolt és függő.⁶ A határ tehát nem a teremtés hibája, hanem annak rendje. Az ember nem attól lesz teljes, hogy megszünteti a korlátait, hanem attól, hogy Isten színe előtt elfogadja és jól lakja be őket.

A kapitalizmus ezzel szemben evilági végtelent ígér. A folyamatos növekedést olyan szükségszerűségként kezeli, amelyhez a társadalomnak, a politikának, az emberi időnek és végül a természetnek is alkalmazkodnia kell. Csakhogy végtelen növekedés véges világban nem lehetséges. A termőföld, az ivóvíz, az ásványkincsek, az energiahordozók, az ökoszisztémák regenerációs képessége, sőt az emberi test, a figyelem és az idegrendszer teherbírása is korlátozott. A Római Klub *A növekedés határai* című jelentése már 1972-ben azt vizsgálta, miként ütközik egymással a népesség, az ipari termelés, az élelmiszer-termelés, a szennyezés és a nem megújuló

⁴LASCH, Christopher: *Az önimádat társadalma*, Európa Könyvkiadó, 1984. 93. o.

⁵AUGUSTINUS: *Vallomások*, I,1.

⁶AQUINÓI Tamás: *Summa Theologiae*, I, q. 7, a. 1–2.

erőforrások felhasználásának növekedése egy véges bolygón.⁷ A jelentés nem egyetlen dátumhoz kötött jóslatot adott, hanem rendszerszintű figyelmeztetést: a korlátlan expanzió túllövéshez és hanyatláshoz vezethet, ha az emberiség nem változtat pályát.

Nancy Fraser ezért nevezi a kapitalizmust kannibálnak. A rendszer nem csupán a munkából termel profitot, hanem feléli saját fennmaradásának háttérét is: a természetet, a gondoskodást, a közösségeket és a demokratikus intézményeket.⁸ Mindent bekebelez, amihez hozzáfér, majd árucikként vagy erőforrásként adja vissza. A pihe-nésből rekreációs ipar, a művészetből szórakoztatóipar, a figyelemből adat, a kapcsolatból hálózati érték, a természetből nyersanyag, az emberi testből teljesítmény lesz. A kapitalizmus önkorlátozása szinte lehetetlen, mert a megállás vagy akár a lassulás is válságnak számít saját működésében. A növekedés elmaradása megrendíti azokat a várakozásokat, amelyek az egész rendszert mozgásban tartják. Így a kapitalizmus nem egyszerűen használja az ember vágyát, hanem intézményesíti az „elég” kimondásának képtelenségét. Ha nem talál külső és belső korlátokat, előbb-utóbb azokba a fizikai határokba ütközik, amelyeket ideológiailag nem hajlandó elfogadni. Az összeomlás ebben az értelemben nem önkényesen megadott dátumhoz kötött apokaliptikus jóslat, hanem annak a rendszerlogikának a végpontja, amely véges alapokon is korlátlan bővülést követel.

A Biblia egyik leglázázóbb válasza erre a szombat. A szombat a nemcselekvés megszentelése, annak kimondása, hogy a világ akkor sem omlik össze, ha az ember egy napig nem termel, nem vásárol és nem növeli piaci teljesítményét. Walter Brueggemann a szombatot ezért nevezi ellenállásnak a fáraói gazdasággal szemben, amelyben nincs nyugalom, mert mindig több téglára van szükség.⁹ A szombat megszakítja a termelés és fogyasztás körforgását, és visszaadja az embernek teremtményi szabadságát. A szombati rendben az ember, a szolgál, az idegen és az állat pihenhet, a szombatévben pedig még a föld is nyugalmat kap (2Móz 20,8–11; 5Móz 5,12–15; 3Móz 25,1–7).

A szombat nem gazdasági program, hanem teológiai lázadás: emlékeztet arra, hogy nem a teljesítmény tartja fenn a világot, és nem attól vagyunk értékesek, hogy mennyit termelünk.

A kapitalizmusnak jelenleg nincs olyan világméretű társadalmi alternatívája, amely készen állna a helyére lépni. Ez azonban nem teszi fölöslegessé a teológiai kritikát. Ellenkezőleg: éppen most kell megtanulnunk másként beszélni a munkáról, a növekedésről, a tulajdonról, az elégségesről és a jó életről. Nem azért, hogy egyházi közgazdasági tervet írjunk, hanem hogy amikor az összeomlás jelei láthatóvá lesznek, legyen olyan nyelvünk, amellyel vigasztalni és tájékozódni tudunk. Tudjuk majd kimondani, hogy az ember értékét nem a piaci teljesítménye adja, a kevesebb

⁷MEADOWS, Donella H. – MEADOWS, Dennis L. – RANDERS, Jørgen – BEHRENS, William W.: *The Limits to Growth*, New York, Universe Books, 1972.

⁸FRASER, Nancy: *Kannibál kapitalizmus*, Budapest, Open Books, 2024, különösen 46–50.

⁹BRUEGGEMANN, Walter: *Sabbath as Resistance: Saying No to the Culture of Now*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2014.

nem feltétlenül kudarc, a nyugalom nem haszontalanság, a végesség nem szégyen, és az élet jövője nem a korlátlan növekedéstől függ. Ha bizonyos protestáns szokások történetileg hozzá is járultak a kapitalizmus szellemének kialakulásához, az evangélium alapján azt is ki kell mondanunk, hogy ez a szellem nem azonos Isten Lelkével. A végtelenség Istené. Nekünk pedig végre meg kell tanulnunk hálásan embernek lenni.